

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ

*Васютинська Л.А., викладач,
Одеський державний економічний університет*

Розглянуто загальносвітові причини зростання державних видатків. Виявлено основні тенденції виконання бюджету України за видатками. Обґрунтовано необхідність оцінки ефективності та результативності видатків бюджету та запропоновано методику її розрахунку на основі системи результативних індикаторів

Worldwide reasons leading to the public spending growth have been examined. The main trends of budgetary expenditures execution in Ukraine have been identified. The need to assess the effectiveness and efficiency of budgetary expenditures was justified and a method of its calculation according to the basic efficiency indicators has been proposed

Постановка проблеми. Ключовою проблемою бюджетної реформи є розробка та впровадження ефективного інструментарію для реалізації пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку. Бюджет як джерело забезпечення суспільства необхідними благами призначений задовольняти такі суспільні потреби, що є непривабливими для ринку, а тому в умовах ринкових перетворень роль державного регулювання соціально-економічних процесів набуває особливої актуальності.

Обмеженість державних ресурсів потребує їх раціонального використання. Однак суспільні потреби повинні задовольнятися у повному обсязі і відповідати інтересам платників податків, які одночасно виступають й споживачами державних благ. За Конституцією України держава як гарант інтересів своїх громадян є відповідальною перед останніми за свою діяльність, що фінансується за рахунок бюджетних коштів і реалізується через вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку. Система фінансування державних програм повинна базуватися на конкретно визначених, відчутних та вимірюваних результатах, за допомогою яких суспільство здатне оцінити, наскільки ефективно використовувалися надані у розпорядження держави грошові кошти.

Економіка держави зазнає значних втрат від нераціональних способів фінансування державних програм, а також від недостатньо ефективної діяльності розпорядно-виконавчих органів державної влади. За таких умов постає проблема щодо встановлення взаємозв'язку між виділеними на фінансування державних програм коштами та отриманими результатами у відповідності до пріоритетів соціально-економічного розвитку. Таким чином, результативність бюджетних видатків є основою ефективного виконання функцій держави та необхідною умовою подолання негативних тенденцій в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в Україні проблемі ефективного використання бюджетних видатків приділяється багато уваги. Проте дослідження у цьому напрямку не носило комплексного характеру і являло собою розвідку у локальних напрямках сфери державних фінансів.

Проблеми раціонального використання державних ресурсів досить ґрунтовно досліджувалися у працях Барчука В., Діденка Ю., Князева В., Сичова Є., Фарука Н. та інших вчених.

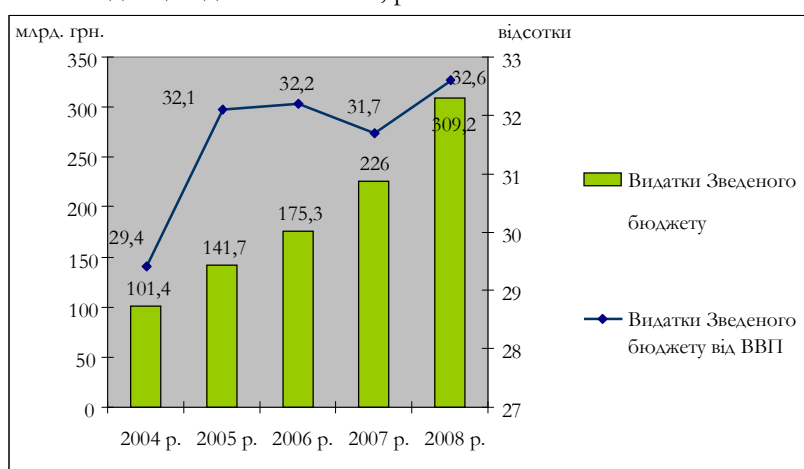
Прийняття Бюджетним кодексом програмної класифікації видатків бюджету, заснованої на використанні програмно-цільового методу, обумовило появу низки досліджень, що були присвячені визначенню теоретичних засад та сутності програмно-цільового бюджетування як інструменту підвищення ефективності видатків бюджету. Ці проблеми розглядалися у роботах Бабича Т.С., Жибера Т.В., Кульчицького М.І., Федосова В.М., Перуна І.Ю., Чугунова І.Я. та ін.

Питанням формування бюджетних видатків на розвиток інфраструктури переймалися Калюжний В.В., Кравченко В.І., Луніна І.О., Розпутенко І.В. Якщо систематизувати всі відомі підходи до проблеми ефективного використання бюджетних видатків, то слід зазначити, що вони у тому або іншому ступені торкаються кожного напрямку реформування державних фінансів. Не дивлячись на глибоку пропрацьованість, мають місце дискусійність, а в окремих випадках й суперечливість підходів щодо розподілу видатків бюджету у відповідності до пріоритетів соціально-економічного розвитку. Причини цих проблем сконцентровані як у самій організації бюджетного процесу, так й у відсутності критеріїв оцінки ефективності та результативності видатків бюджету, що, у свою чергу, приводить до невизначеності у ранжируванні пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку.

Ціль статті. Ціль дослідження полягає у визначенні проблем, що викликані зростанням державних видатків, виявленні тенденцій у здійсненні видаткових зобов'язань в Україні та розробці пропозицій щодо оцінки ефективності та результативності видатків бюджету.

Виклад основного матеріалу. Загальною проблемою державного сектора у світі на протязі останніх десятиліть лишається проблема зростання державних видатків. На думку німецького економіста А. Вагнера, будь-який промисловий розвиток супроводжується зростанням частки державних видатків у валовому національному продукті. Відомий спеціаліст в області публічних фінансів Дж. Стрік констатував, що зміна ВВП викликає зміну державних видатків, якщо цей процес обумовлюється ростом попиту на товари та послуги. Як наслідок, зростання попиту сприяє збільшенню доходної частини бюджету. Однак попит на послуги у соціальній сфері зростає скоріше, ніж ростуть особисті доходи. У зв'язку з цим А. Вагнер пише: «Держава – найкращий гарант забезпечення всім необхідним, і також, мабуть, тому, що вона може надати необхідні фонди за найнижчими цінами і/або перерозподілити тягар між громадянами у найкращий і найсправедливіший спосіб» [1, стор.52; 2, стор. 6].

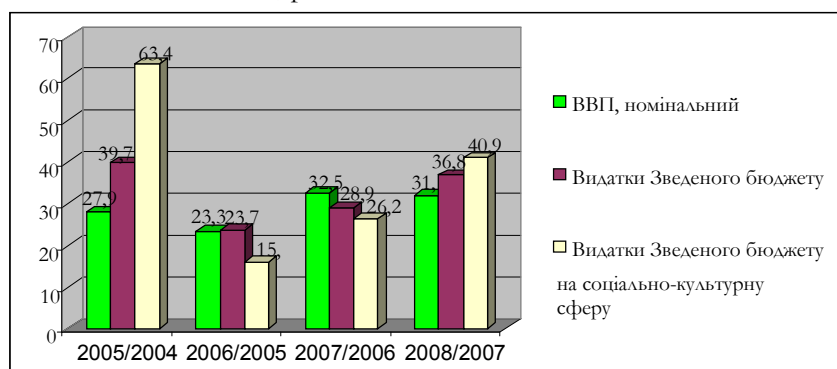
Україна не є виключенням із загальносвітової тенденції. Не дивлячись на те, що частка державних видатків у ВВП, починаючи з 2005 р. є практично сталою, темпи зростання їх обсягів мають тенденцію до збільшення, рис. 1.

Джерело: звіти про виконання Зведеного бюджету за відповідні роки

Рис. 1. Динаміка видатків Зведеного бюджету у 2004-2008 рр.

Діаграма на рис. 1 наочно демонструє зміни у видатках зведеного бюджету. За останні п'ять років фінансування державних програм збільшилося більше, ніж у 3 рази. Не менш значними були прирости видатків по роках, їх величина склала у 2005 р. – 39,7%; 2006 р. – 23,7%; 2007 р. – 28,9%; 2008 р.- 36,8%. Значний приріст видатків у 2008 р. відбувся за рахунок збільшення соціального захисту, що було пов'язане із пенсійними виплатами та виплатами на покриття знецінення грошових заощаджень населення, рис. 2.

Джерело: статистичні збірники України за відповідні роки

Рис. 2. Темпи приросту ВВП та видатків Зведеного бюджету у 2005-2008 рр.

Порівнюючи темпи приросту ВВП та видатків бюджету (рис.2), слід зазначити, що приріст останніх у 2008 р. знову став вищим, ніж у 2005-2006 рр. Також помітна тенденція до збільшення

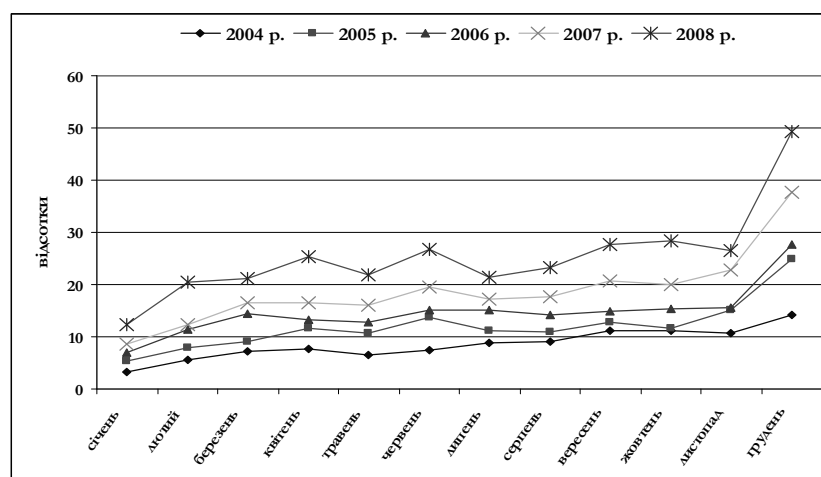
видатків соціального спрямування за 2006-2008 рр.

З 2005 року планові показники виконання видаткової частини зведеного бюджету не досягалися. Фінансовий план держави по видатках у 2005 р. не виконано на 5,2%, у 2006 р. – на 5%, у 2007 р. – на 5,7%, у 2008 р. – 7,3%, тобто недофінансування державних програм протягом аналізованого періоду відбувається із року у рік. Таке положення може пояснюватися як недоліками у плануванні доходів та видатків бюджету, так й недосконалістю процесу фінансування державних програм за рахунок коштів бюджету.

Досліджуючи динаміку державних видатків у світі, відомі вчені Шюхнесхт А. та Танзі В., дійшли до висновку, що державні видатки у вигляді частки від ВВП зростали більшими темпами після 1960 р. Намагаючись оцінити ефективність цих видатків, вчені зробили вибірку по країнам, поділивши останні у залежності від рівня державних видатків за останні роки і утворивши три групи: малий, середній та великий уряд. Однак співставлення із соціально-економічними показниками по кожній групі, показало – не підтримується висновок, що високий рівень державних видатків відповідає кращим соціально- економічним показникам. Навпаки, для більшості з цих показників скорочення державних видатків пов'язано з більш бажаними результатами. Автори припустили, що рівень державних видатків десь між 30% і 35% до ВВП, імовірно, надасть урядам достатнього обсягу фінансових ресурсів для підтримки всіх видів діяльності, які, дійсно, заслуговуватимуть підтримки суспільства. Суть іншого припущення полягає у тому, що у майбутньому політики промислово розвинених країни прийдуть до цього висновку і будуть ініціювати програми, що протягом певного періоду (можливо покоління) наблизить державні видатки до цього діапазону [3, стор. 7].

Таким чином, добробут суспільства залежить не від обсягу централізованого фонду держави, а від того, наскільки ефективно ним розпоряджуються державні органи влади, здійснюючи покладені на них функції. Щомісячна динаміка видатків зведеного бюджету України надасть можливість з'ясувати тенденцію фінансування протягом року та виявити закономірність освоєння асигнувань, рис. 3.

У щомісячній динаміці видатків зведеного бюджету (рис.3) спостерігається загальна тенденція змін у певні періоди. Характерне зростання видатків у червні спричиняється їх збільшенням на заробітну плату працівників освіти. Другий сплеск підвищення збігається з посиленням економічної активності, яка, як правило, починається у вересні (після відпускнуго періоду). Значне зростання видатків наприкінці року є закономірним для України. Це пояснюється прагненням розпорядників коштів бюджету до кінця бюджетного року здійснити максимальні видатки. Таке положення виникає у наслідок того, що, по-перше, розпорядники не мають можливості перенести невикористані асигнування на наступний рік, по-друге, фактичні видатки є основою для планування їх обсягу на наступний рік.

Джерело: дані Державного казначейства України

Рис. 3. Динаміка щомісячних видатків Зведеного бюджету у 2004-2008 рр.

Оскільки поточні зобов'язання держави практично не мають значних відхилень, то причина зростання полягає у збільшенні видатків капітального спрямування. Зазначене свідчить про неефективне використання бюджетних коштів та про наявність вад у системі управління видатками бюджету.

З економічної точки зору використання державних коштів можливо вважати ефективним, якщо

мінімум податкових стягувань забезпечує фінансування максимальної кількості необхідних послуг, що надаються державою. З соціальної точки зору державна діяльність буде ефективною, якщо видатки бюджету не перевищують ефект від наданих суспільству благ. Наявність економічної та соціальної складової при оцінюванні результативності бюджетних видатків викликає низку проблем. Зокрема, як оцінити ступень підвищення суспільного добробуту при розподілі конкретного економічного продукту, враховуючі те, що оцінка корисності від отриманих результатів залежить від переваг кожного індивіда, в той час як при наданні благ держава керується їх суспільною цінністю незалежно від індивідуальних переваг. Для вирішення окресленої проблеми А.Бергсоном запропонована ідея функції соціального добробуту, яка була доповнена П.Самуельсоном і являє собою результат агрегування індивідуальних переваг, що дозволяє класифікувати результати. Однак дослідження проблеми оцінювання ефективності і результативності бюджетних ресурсів через механізм перерозподілу буде не повним, якщо не брати до уваги витрати, спричинені перерозподільчими процесами. Ці витрати можна класифікувати за двома групами. Перша пов'язана з витратами на утримання державного апарату управління, друга – витратами дестимулювання, які виникають, коли індивіди змінюють свою економічну поведінку шляхом зменшення робочого часу через збільшення часу дозвілля. Внаслідок чого, зменшується величина національного продукту.

Дестимулюючий ефект проявляється у тому, що держава, опікуючись добробутом своїх громадян, спричиняє породження утриманської психології членів суспільства. За словами видатного німецького економіста Л. Едхарта: «...оцінка ставить людину у залежність від державної системи розпорядження коштами та директив чиновників, що у кінцевому рахунку вбиває вільні цивільні переконання і приводить до зниження соціального добробуту» [4, стор. 360-361].

Ідеологія держави загального добробуту, яка поширилася серед провідних країн світу у післявоєнний період, привела до того, що уряди, взявши на себе велику кількість соціальних обов'язків, були змушені шукати різні способи скорочення «тягаря соціальних видатків», що, з однієї сторони спричинило прогресивне зростання видатків бюджету, а з другої – породжувало формування утриманської психології у реципієнтів. Як свідчить світовий досвід, просте зменшення бюджетних коштів на реалізацію соціальних програм украй рідко приводить до їх дійсного зниження на зменшену суму. Очевидно, що зміна одного параметра у соціальній системі може привести до несподіваних наслідків. Ігнорування цього факту підтверджується реаліями, про що свідчать й демонстрації французьких студентів, викликані прийняттям закону «Про перший трудовий контракт» (2009 р.), який дозволив звільнення молодих спеціалістів без вихідної допомоги, й вступ у дію закону монетизації пільг у Росії (2005 р.), що викликав не тільки широкомасштабні акції протесту по всій країні, а й привів до фактичного збільшення асигнувань щодо реалізації цієї програми.

Підсумовуючи викладене виходить, що прагнучи до ефективного використання державних коштів, держава має розподіляти надані блага у найсправедливіший спосіб. Таким чином, виникає проблема, яка торкається формулювання критеріїв соціальної справедливості. За словами Р. Майсгрева, не можна з'ясувати, наскільки добре держава виконує свої функції, не визначивши поняття соціальної справедливості у розподілі [5, стор.31].

Оскільки вимоги справедливості обмежують область максимізації економічної ефективності, постає проблема вибору між ними, тобто суспільству необхідно вибирати між справедливістю та ефективністю. Цю ідею було сформульовано Оукеном А. у праці «Рівність та ефективність: велика дилема», де він стверджує, що прагнення до ефективності завжди приводить до несправедливості. У підтвердження цієї тези А. Оукен виходить з того, що отримані грошові кошти бідними верствами у процесі перерозподілу за рахунок податків та трансфертів є меншими, ніж сума вилучена з доходів більш багатих членів суспільства. У зв'язку з цим загальні доходи скорочуються, а ефективність видатків – знижується [6, стор.53].

Прагнення до соціальної справедливості, залежить від розуміння останньої у конкретному суспільстві, а тому не існує єдиного вирішення протиріччя між ефективністю та справедливістю. Інструментарію визначення критеріїв справедливості не винайдено. Однак розроблено інструментарій щодо оцінки ефективності, використаних у перерозподільчих процесах, грошових ресурсів.

У світовій практиці застосовуються такі оціночні методи, як аналіз «витрати-вигоди» (cost-benefit analysis – CBA), аналіз «витрати-результативність» (cost-effectiveness analysis – CEA), аналіз «витрати-корисність» (cost-utility analysis – CUA) и аналіз «витрати-зважена результативність» (weighted cost-effectiveness analysis – wCEA).

Сутність методу аналізу «витрати-вигоди» полягає у порівнянні агрегованих вигод, оцінених у грошовому вираженні, які отримані від використання бюджетних коштів за конкретними напрямками, і видатків, що здійснювалися для одержання цих вигод. Підсумковий показник – чисті поточні вигоди – розраховують за формулою:

$$NB = \sum_{t=0}^n \frac{B_t - C_t}{(1+d)^t}, \quad (1)$$

де NB – чисті поточні вигоди (net present benefit);

B_t – вигоди в момент часу t ;

C_t – затрати в момент часу t ;

d – соціальна ставка дисконтування.

Достоїнством методу аналізу «витрати-вигоди», незважаючи на складність оцінки деяких вигод, а також оцінки соціальної ставки дисконтування, є те, що він дозволяє проводити порівняння між різними бюджетними видатками (програмами) шляхом зіставлення їхніх чистих вигод. Означений метод аналізу застосовується у разі, коли суспільні вигоди піддаються грошовому вимірюванню. На практиці цей метод аналізу для оцінки державних програм в галузі освіти, охорони здоров'я і навколишнього середовища застосовувався Беккером, Вайсбродом, Лі та Стромсдорфером, Сагденом і Вил'ямсом, Дональдсоном та іншими.

Метод аналізу «витрати-результативність» (cost-effectiveness analysis – CEA) ідентичний за своїм механізмом розрахунку із вищезазначеним з однією відмінністю, а саме: вигоди вимірюються не у вартісному вираженні, а у фізичних одиницях. Розрахунок зводиться до елементарного співвідношення:

$$C/E = \frac{\text{витрати}}{\text{результат}}, \quad (2)$$

де C – витрати;

E – результати (соціальний ефект).

Аналіз «витрати-корисність» (cost-utility analysis - CUA) - метод, заснований на порівнянні витрат, вимірюваних у грошовому вираженні, і користі для суспільства від здійснених бюджетних видатків. Отриманий результат виражається в одиницях корисності (наприклад, в одиницях QALY - quality adjusted life years – середня тривалість життя). Оцінка доцільності проведення бюджетних видатків провадиться, виходячи з аналізу критерію C/U :

$$C/U = \frac{\text{витрати}}{\text{корисність}}, \quad (3)$$

де U – показник корисності.

Метод аналізу «витрати-корисність» найчастіше використовується при аналізі бюджетних видатків у галузі охорони здоров'я. Даний метод має багато схожих рис із методом аналізу «витрати-результативність». Через схожість двох методів багато авторів їх не розмежовують. Наприклад, Вайнштейн і Стасон, Голд розглядають зазначений метод як окремий випадок аналізу «витрати-результативність». Незважаючи на це, на наш погляд, доцільним представляється розмежування наданих методів, оскільки використання різних назв для позначення даних підходів у чинність того, що метод аналізу «витрати-корисність», на відміну від аналізу «витрати-результативність», дає можливість узагальнення ефектів бюджетних видатків.

При оцінці бюджетних видатків часто виникає необхідність агрегування соціальних результатів, з огляду на те, що вигоди не можуть вимірюватися у грошовому вираженні. У таких випадках застосовують метод аналізу «витрати-зважена результативність» (weighted cost-effectiveness analysis - wCEA). Суть представленого методу полягає у застосуванні ваг, що дозволяють порівнювати різнорідні результати і агрегувати останні, для того, щоб одержати інструмент для прийняття бюджетних рішень.

Підсумкова формула для розрахунку критерію результативності представлена нижче:

$$wCE = \frac{\text{витрати}}{\sum_{i=1}^n w_i E_i}, \quad (4)$$

де E_i – i -ий ефект;

w_i – вага i -го ефекту.

При такому підході першим кроком стає визначення важливості кожного результату відповідно до конкретної мети програми, тобто присвоєння ваг результатам. Міжнародні експерти рекомендують визначати ваги, ґрунтуючись на думках експертів, перевагах особи, що приймає рішення, поглядах суспільства на розглянуту проблему тощо. Варто відзначити, що присвоєння ваг є одним із самих важких моментів при проведенні подібного аналізу.

Наданий інструментарій можна застосовувати для створення системи оцінки ефективності та

результативності бюджетних видатків для подальшого використання подібних систем при моніторингу ефективності державних програм.

Для визначення результативності бюджетних видатків необхідно розробити систему індикаторів, що базуються на трьох основних категоріях ефективності:

- економічність;
- продуктивність або економічна ефективність;
- результативність.

Під економічністю не слід розуміти заощадження бюджетних коштів, оскільки якщо певний рівень задоволення суспільних потреб, визнаний соціально необхідним і досяжний при даному стані економіки, якщо він зафіксований у системі соціальних стандартів, то економія на відповідних видатках не припустима, якою б потенційно великою не була економічна вигода від використання відповідних ресурсів. Економічність характеризує витратну (ресурсну) сторону діяльності розпорядно-виконавчих органів, тобто економічною буде така діяльність, при котрій бюджетні кошти, що передбачені державною програмою використовуватимуться з мінімально можливими витратами. Проведення тендерів є яскравим прикладом економічності, де шляхом порівняння витрат та якості в умовах конкурсу вибирається найбільш привабливий проект. Економічність оцінюється як у вартісному, так й у натуральному вимірі.

Продуктивність передбачає співвідношення кількості наданих державних послуг з величиною витрат на їхнє виробництво. Іншими словами, продуктивність оцінюється як співвідношення проміжних результатів до показників ресурсів у натуральному та вартісному вираженні.

Результативність характеризує відповідність бюджетних видатків та результатів, що досягаються за їхній рахунок, конкретним цілям та оцінюється співвідношенням цільових та фактичних значень по кожному із показників задекларованих у програмі результатів.

Всі три критерії за суттю висвітлюють різні аспекти ефективності бюджетних видатків і тісно пов'язані між собою. Інколи економічністю нехтують, щоб гарантувати результативність, тобто грошові кошти можуть бути використані у надзвичайних обставинах в інших напрямках. Критерій результативності приймається у якості, вихідного.

Застосування результативних показників дає змогу відобразити ефективність використання бюджетних коштів, співвідношення досягнутих результатів та витрат, тривалість виконання бюджетної програми, її необхідність і відповідність визначеній меті, а також порівнювати результати виконання бюджетних програм у динаміці за роками та між головними розпорядниками, визначати найефективніші програми при розподілі бюджетних коштів.

Відповідно до Концепції програмно-цільового методу у бюджетному процесі паспорт кожної бюджетної програми містить групу результативних показників, до яких відносяться:

- показники затрат – визначають обсяги та структуру ресурсів, що забезпечують виконання бюджетної програми;
- показники продукту використовуються для оцінки досягнення поставлених цілей, наприклад, кількість користувачів товарами (роботами, послугами), виробленими в процесі виконання бюджетної програми;
- показники ефективності визначаються як відношення кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до їх вартості у грошовому або людському вимірі (витрати ресурсів на одиницю показника продукту);
- показники якості відображають якість вироблених товарів (наданих послуг) [7].

Слід зазначити, що розрахунки цих показників не дають реальної картини щодо визначення результативності видатків бюджету після реалізації тієї або іншої програми. В Україні паспортизація програм носить формальний характер, а відсутність інтегрованих показників результативності не дозволяє розрахувати отриманий соціально-економічний ефект від здійснених заходів. Таким чином, виникає потреба у розробці індикаторів оцінки ефективності використання коштів бюджету. Безперечно, індикатори мають відповідати цілям конкретної програми, а також об'єднувати у собі не тільки фінансові та економічні, а й кадрові, виробничі показники та показники соціального ефекту.

Для визначення ефективності та результативності бюджетних видатків кожному індикатору присвоюється певна кількість балів. На основі бальних значень індикаторів ефективності відповідної групи показників розраховується коефіцієнт ефективності групи:

$$EP_K = \sum_{i=1}^n (P_i \cdot w_i), \quad (6)$$

де EP_K – бальне значення коефіцієнта ефективності групи K ;

P_i – бальне значення індикатора i ;

w_i – питома вага індикатора у групі показників, у %;

n – кількість показників.

Для визначення ефективності бюджетних витрат певної групи необхідно EP_K порівняти з його максимальним значенням:

$$E_K = \frac{EP_K}{\sum_{i=1}^n (N \cdot w_i)} \cdot 100 \% , \quad (6)$$

де E_K – ефективність бюджетних витрат групи K , у %;

N – максимальна кількість балів, що присвоєна показнику.

Загальний показник ефективності розраховується за формулою:

$$E_{\text{заг.}} = \sum_K^n (E_K \cdot w_K) , \quad (7)$$

де $E_{\text{заг.}}$ – загальний показник ефективності бюджетних витрат, у %.

Рівень ефективності бюджетних витрат у цілому пропонується визначати наступним чином. При значенні показника у діапазоні: від 0-25% - незадовільний рівень; від 26-45% - низький рівень; від 46-60% - задовільний рівень; від 61-80% - середній рівень; від 81-100% - високий (оптимальний) рівень.

Основні напрямки підвищення ефективності і результативності бюджетних витрат визначаються шляхом порівняння загальних показників та виявлення напрямків, що потребують першочергової уваги.

Висновки. Темпи зростання витраткової частини бюджету держави на фоні зниження приросту ВВП та обмеженості бюджетних ресурсів приводять до необхідності впровадження такого інструментарію, що надасть можливість визначати ефективність та результативність бюджетних витрат, а відтак дозволить зменшити обсяги фінансування державних програм, не зачіпаючи інтересів суспільства.

Використовуючи оціночний метод аналізу «витрати-зважена результативність» та розробивши відповідну систему фінансових, економічних, кадрових показників та показників соціального ефекту за певними напрямками фінансування у межах конкретної програми, можливо оцінити ступень ефективності використання державних коштів.

Розроблена методика оцінки ефективності бюджетних витрат є необхідною для використання при: ранжируванні пріоритетів; прийнятті управлінських рішень; контролі за витрачанням бюджетних коштів; здійсненні моніторингу державних програм; розробки стратегії розвитку держави.

Література.

1. Стрик Дж. Государственные финансы Канады //Пер. с англ. Общ. редакция А. Л. Кудрина, В.Д. Дзгоева. – М.: ООО «НПО Экономика», 2000. – 399 с.
2. Біль Д. Закон Вагнера: до останньої версії статті Адольфа Вагнера, опублікованої 1911 р., та її переклад //Журнал Європейської економіки. 2003. Том 3 (1). - С. 5–15].
3. Schuknecht L., Tanzi V. Reforming Public Expenditure in Industrialised Countries are There Trade-offs? European Central Bank. working paper series no. 435 / February 2005. – 44 p.
4. Эрхард Л. Полвека размышлений. Речи и статьи. М.: Руссико: Ордынка, 1993. – 608 с.
5. Бюкенен, Джеймс М., Масгрейв, Ричард А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. – К.: дім „КМ Академія”, 2004. - 175 с.
6. Okun A.M. Equality and Efficiency: The Big Trade-off. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1975. - 124 p.
7. Розпорядження КМУ від 14.09.2002 №538-р «Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі» //Офіційний вісник України [Електронний ресурс]. – Доступ до докум.: <http://www.ovu.com.ua/>.